

УДК 373.3/.5.014.3(477):172-047.22-053.5

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.5.8>

Галина РУСИН

доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0001-9601-5466

Валентина ВІТЮК

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії і методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4981-9925

Наталія СОНЯК

учитель початкових класів, Комунальний заклад загальної середньої освіти «Луцький ліцей № 9 Луцької міської ради», вул. Банкова, 30, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

Марія ГУЦУЛЯК

магістрантка II курсу педагогічного факультету, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

Бібліографічний опис статті: Русин, Г., Вітюк, В., Соняк, Н., Гуцуляк, М. (2023). Розвиток громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти Нової української школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 5, 50–56, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.5.8>

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена розгляду процесу формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти Нової української школи. У науковій розвідці проаналізовано нормативно-правові документи, які є базою для формування громадянської компетентності в здобувачів початкової освіти Нової української школи.

Автори статті стверджують, що розвиток громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти відбувається в процесі якісного громадянського виховання, яке послідовно здійснюють батьки, вчителі початкових класів та педагогічний колектив закладу загальної середньої освіти.

Формування громадянської компетентності молодших школярів є одним із ключових завдань Нової української школи. У зв'язку з цим виділяють сучасні підходи формування громадянської компетентності учнів, зокрема через упровадження в освітній процес демократичного громадянства та освіти з прав людини. Це нові напрями в освіті, які базуються на компетентнісному, діяльнісному, особистісно орієнтованому підходах.

Під громадянською компетентністю розуміємо сукупність готовності та здібностей здобувачів початкової освіти, що дозволяють активно, відповідально й ефективно реалізовувати права та обов'язки членів демократичного суспільства, застосовувати знання і вміння на практиці. Нововведення, які впроваджені до змісту громадянської та історичної освітньої галузі Нової української школи, сприяють формуванню у молодших школярів громадянської компетентності, яка необхідна їм упродовж усього життя.

На основі вивчення сучасних філософських, психолого-педагогічних, культурологічних досліджень науковців, а також вимог Концепції НУШ, Державного стандарту початкової освіти та інших законодавчих документів було визначено структуру громадянської компетентності здобувача початкової освіти, яка включає мотиваційний, когнітивний, діяльнісний компоненти.

Автори статті рекомендують застосовувати твори народного мистецтва як засіб формування громадянської компетентності молодших школярів, вивчати культурні та історичні традиції народу, державну мову народу.

Ключові слова: громадянськість, громадянська компетентність, громадянська компетентність учнів початкової школи, громадянське виховання, здобувачі початкової освіти.

Halyna RUSYN

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
ORCID: 0000-0001-9601-5466

Valentyna VITIUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-4981-9925

Natalia SONIAK

Teacher of Primary School, Communal Institution of General Secondary Education "Lutsk Lyceum of the Lutsk City Council", Bankova str., 30, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

Maria HUTSULYAK

The 2st Course of EL of Master at the Pedagogical Faculty, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

To cite this article: Rusyn, H., Vitiuk, V., Soniak, N., Hutsulyak, M. (2023). Rozvytok hromadianskoi kompetentnosti u здобувачів початкової освіти нової української школи [The development of civic competence of primary school students of the New Ukrainian School]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 5, 50–56, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.5.8>

THE DEVELOPMENT OF CIVIC COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article is devoted to the process of developing civic competence of primary school students of the New Ukrainian School. The research analyzes the regulatory and legal documents that are the basis for the formation of civic competence in primary school students of the New Ukrainian School.

The authors of the article argue that the development of civic competence in primary school students takes place in the process of quality civic education, which is consistently carried out by parents, primary school teachers and the teaching staff of a general secondary education institution.

Formation of civic competence of primary school students is one of the key tasks of the New Ukrainian School. In this regard, modern approaches to forming students' civic competence are being developed, in particular through the introduction of democratic citizenship and human rights education into the educational process. These are new directions in education based on competency-based, activity-based, and personality-oriented approaches.

We understand civic competence as a set of readiness and abilities of primary school students that allow them to actively, responsibly, and effectively exercise the rights and responsibilities of members of a democratic society, and to apply knowledge and skills in practice. The innovations implemented in the content of the civic and historical education of the New Ukrainian School contribute to the formation of civic competence in primary school students, which they need throughout their lives.

Based on the study of modern philosophical, psychological, pedagogical, cultural studies of scientists, as well as the requirements of the NUS Concept, the State Standard of Primary Education and other legislative documents, the structure of the civic competence of a primary school student is determined, which includes motivational, cognitive, and activity components.

The authors of the article recommend using works of folk art as a means of forming the civic competence of primary school students, studying the cultural and historical traditions of the people, the state language of the people.

Key words: citizenship, civic competence, civic competence of primary school students, civic education, primary school students.

Актуальність проблеми. У наш час зростає потреба у громадянсько-відповідальному суспільстві, у формуванні громадянської компетентності в здобувачів освіти Нової української школи. Ця життєво необхідна компетентність набуває особливої актуальності в умовах надзвичайних ситуацій, в одній з яких перебуває нині Україна. Під час війни та й після

неї важливо виховувати патріотично свідомих, цілеспрямованих громадян, здатних приймати рішення, виявляти ставлення, правильно робити вибір і здійснювати будь-яку діяльність крізь призму цінностей суспільства з високим рівнем відповідальності за майбутнє країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських дослідників дефініцію

громадянської компетентності вивчали Н. Бондаренко, Н. Голуб, В. Гриценко, Т. Васютіна, Ю. Завалевський, І. Жадан, Т. Магдич, О. Сухомлинська, Н. Рудницька та ін.

Мета нашого дослідження – висвітлити теоретичну базу громадянської компетентності в педагогічній літературі, розкрити та проаналізувати розвиток громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти Нової української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На законодавчому рівні виокремлюють низку нормативно правових актів, що постають підґрунтям для громадянського виховання та визначають засади громадянської компетентності. Відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту» виховний процес є невід’ємною складовою освітнього процесу і має ґрунтуватися на культурних цінностях українського народу та спрямовуватися на формування патріотизму (Про повну загальну середню освіту: Закон України від 01 липня 2022. № 463). Така позиція видається раціональною, позаяк опираючись на виховання і обираючи один з його видів, зокрема громадянське, – учні можуть отримати потрібну інформацію про права, якими вони наділені, та зобов’язання, разом з цим активізуючи власне самоусвідомлення.

У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні зазначено, що громадянські компетентності виступають інструментом для розширення можливостей розвитку особистості в суспільстві (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018, 4–5). Це твердження Концепції розширює вищезгадану законодавчу позицію. Однак проблема останньої полягає в тому, що вона охоплює досягнення мети лише завдяки одному сегменту патріотичного виховання. На наше переконання, цього недостатньо. Тому, на нашу думку, законодавча база у сфері громадянської освіти потребує вдосконалення, якого можна досягти шляхом запозичення зарубіжного досвіду та розширенню спектру засобів досягнення мети та результатів. Наприклад, побудова громадянської освіти на засадах правової визначеності, а також створення з боку держави таких можливостей для підростаючого покоління, які б сприяли закріпленню отриманих ними знань (для прикладу учні беруть активну участь у побудові демократичної громади).

Державний стандарт початкової освіти резюмує зв’язок громадянської компетентності з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей (ДСТУ. Державний стандарт початкової освіти від 24 липня 2019. № 688). Що свідчить про новий підхід до формування громадянської компетентності у школярів як цілісних особистостей, шляхом осучаснення освітнього процесу в поєднанні із застосуванням інноваційних педагогічних технологій. При цьому впровадження нового підходу в освітній процес шляхом формування громадянської компетентності в здобувачів початкової освіти зумовлює підвищення дієвості громадянської освіти.

Одне з основних завдань Нової Української школи – формування громадянської компетентності в здобувачів початкової освіти, ключова мета – виховати свідомого громадянина, патріота, професіонала, людину, світогляд і спосіб мислення якої спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні (Концепція НУШ, 2018).

Т. Магдич розглядає громадянську компетентність як здатність і володіння громадянською культурою, культурою демократії, що передбачає наявність в особистості певних якостей і громадянських цінностей (Магдич, 80).

Згідно з Концепцією Нової української школи громадянська компетентність охоплює практично усі форми поведінки, які потрібні для ефективної участі у громадському житті, в сім’ї, а також виробляє повагу до закону, корелює дотримання прав людини (Концепція НУШ, 2018, 12).

Поступові етапи впровадження в Нову українську школу громадянської компетентності підтверджено результатами всеукраїнського опитування «Демократія в освіті», проведеного Т. І. Матусевич, Л. О. Колесник в межах спільного проекту «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині». Позитивні моменти дослідження засвідчують високу зацікавленість учителів у громадянській освіті (52,3 % опитаних визначили свою зацікавленість у громадянській освіті як дуже високу і 30,6 % як високу) та приділення достатньої уваги навчанню громадянства зкладах вищої педагогічної освіти (18 % науково-педагогічних працівників від-

значили, що приділяють дуже багато уваги навчанню громадянства в педагогічній освіті, 17,1 % – багато, 43,2 % – на достатньому рівні) (Матусевич, Колесник, 2019, 244).

Водночас проведено дослідження демонструє низку прогалин, з якими зіткнулися педагоги під час впровадження громадянської компетентності в Нову українську школу. Оскільки саме у шкільному середовищі від педагога залежить рівень сформованості громадянської компетентності, то для покращення таких результатів потрібно готувати майбутніх педагогів до реалізації громадянської освітньої галузі в початковій школі на етапі отримання освіти в університеті, а потім під час курсів підвищення кваліфікації.

Розвиток громадянської компетентності у здобувачів освіти відбувається завдяки якісно організованому процесу громадянського виховання, яке послідовно можуть скерувати батьки та педагогічний колектив школи. Зважаючи на це – громадянське виховання побудовано на міцному фундаменті громадянської освіти, яка в ході досліджень та компетентісного підходу до навчання в Новій українській школі поступово вдосконалюється. Трудова активність є важливим засобом всебічного розвитку учнів, особливо якщо воно побудовано правильно, з врахуванням вікових та фізіологічних особливостей учнів. У процесі трудового навчання створюються умови й для морального виховання (Сергієнко, 2019, 121–122). Власне, елементи морального виховання доволі тісно переплітаються з громадянським вихованням. Тому за допомогою такого взаємозв'язку, аспект громадянської компетентності здатен корелюватися ще й у ході уроків трудового навчання.

Варто відзначити, що громадянська компетентність майбутніх учителів початкових класів є також складовою частиною та змістовною основою громадянської культури особистості (Рудницька, Шанскова, Коновальчук, 2022, 286). На підставі цього твердження можемо констатувати, що для того, щоб прищепити вихованцям базові поняття громадянської компетентності, то передусім самому педагогу потрібно мати власні конструктивно-розвинуті громадянські погляди та високу правову культуру, що в подальшому дозволить оперативно вирішувати практичні кейси під час форму-

вання громадянської компетентності молодших школярів у межах освітнього середовища.

Н. Рудницька, Т. Шанскова, І. Коновальчук трактують громадянську компетентність особистості як здатність та готовність індивіда виявляти власний статус громадянина і рівень своєї громадянськості завдяки пізнавальним, діяльнісним і вольовим чеснотам (Рудницька, Шанскова, Коновальчук, 2022, 287).

С. Грицай тлумачить громадянську компетентність особистості як сукупність готовності та здібностей, що дозволяють активно, відповідально й ефективно реалізовувати права та обов'язки члена демократичного суспільства, застосовувати знання і вміння на практиці (Грицай, 2018, 12).

Громадянська компетентність втілюється в життя тоді, коли усвідомлений громадянин бере участь у розбудові своєї країни та працює на її благо, що зі свого боку дозволить йому ефективно активізувати попередньо набуті знання й вміння, які стосуються громадянської компетентності, таким чином висвітлюючи риси його громадянськості.

Згідно з Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні складовими громадянської компетентності є громадянські знання, громадянські вміння та досвід.

Спираючись на зазначене вище, можна виділити такі компоненти громадянської компетентності здобувача початкової освіти: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний.

Мотиваційний компонент включає здатність здобувачів початкової освіти творити себе як особистість, формувати свій характер, розвивати цінні якості у процесі пізнавальної та трудової діяльності, проявляти інтерес до культури, історії своєї країни, толерантне ставлення до різних культур та звичаїв.

Когнітивний компонент передбачає опанування знаннями про права та обов'язки громадян, розуміння необхідності дотримання базових норм шкільного та місцевого громадського життя, усвідомлення ролі зв'язків, які існують між людьми, значення рідні, друзів, приятелів, спільнот, з якими дитина себе ідентифікує, формування початкових уявлень про національну символіку та державні атрибути України, націю, державу, політику, владу, ключові події в історії України.

Діяльнісний компонент спрямований на формування у здобувачів початкової освіти умінь

співпрацювати з іншими особами для досягнення спільної мети, ідентифікувати себе як громадянина України, виявляти повагу в спілкуванні один до одного та до інших національностей, на прикладі відомих історичних постатей та національних героїв молодші школярі усвідомлюють цінності патріотизму, активної громадянської позиції, самоповаги та ін.

Важливо звернути увагу на діяльнісний складник, оскільки, аналізуючи по ньому результати практичних занять конкретного класу Нової української школи, можна виявити труднощі, які постають перед молодшими школярами. Так педагог зможе доповнити освітній процес новітніми техніками та інструментами для підвищення обізнаності учнів знаннями, що стосуються громадянської компетентності.

Важливим є заохочення учнів до їх становлення як активних громадян, які здатні брати участь у формуванні майбутнього суспільства через навчання демократії та прав людини. В Україні впровадження демократичного громадянства та освіти з прав людини здійснюється завдяки швейцарсько-українському проєкту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (Ілійчук, Вережак, 2021, 104).

З метою забезпечення розвитку громадянської компетентності в дітей молодшого шкільного віку доцільним є використання не тільки теоретичних знань, а й застосування практичних кейсів, котрі допоможуть генерувати правові вміння та патріотичні якості молодших школярів.

Серед засобів формування громадянської компетентності молодших школярів варто широко застосовувати твори народного мистецтва, культурні та історичні традиції народу, державну мову народу. Зазначені засоби особливо інтенсивно впливають на емоційну сферу дитини, а тому є ефективними у формуванні інтересу дітей до духовної спадщини людства, набуття власного досвіду і вираження свого «Я». У «Концепції громадянського виховання особистості» підкреслюється важливе значення вивчення творів фольклору в молодшому шкільному віці (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018, 31). При цьому, фольклорне різномаття потрібно добирати орієнтуючись на вікові категорії учнів. Специфіка

громадянської компетентності передбачає розширення кругозору в молодших школярів, підґрунтя для аргументування особистих думок та підтвердження їх самоідентифікації з українським народом, а також можливості пізнання звичаїв рідного краю та Батьківщини.

Важливим інструментом формування громадянської компетентності молодших школярів є проєктна діяльність, яка виходить за межі конкретного навчального предмету. Такий підхід розвиває в учнів та поглиблює у вчителів уміння співпрацювати в команді, висловлювати власні думки та брати участь у процесах прийняття рішень, брати участь у розв'язанні проблем розвитку регіону та громади. Формування громадянської компетентності може відбуватися як на уроках, так і поза ними. Наприклад, похід у кінотеатр для перегляду фільмів чи екскурсія до місцевого музею народного побуту і т. ін. У першому випадку здобувачі освіти можуть виявляти зацікавлення до перегляду екранізованих фільмів, що зі свого боку здатне викликати у них емоції, попередньо активізуючи особистісний складник громадянської компетентності. Другий випадок може сприяти розвитку мисленнєвим процесам молодших школярів і наштовхнути на прийняття рішень, пов'язаних з розвитком його краю.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, процес формування громадянської компетентності молодших школярів – це цілеспрямований і систематичний процес формування переконань, які визначають розуміння сутності громадянськості, спрямованість мотивів громадянських вчинків, здатність реалізовувати громадянські права та обов'язки, формування поваги і любові до Батьківщини. Формування громадянської компетентності в учнів початкової школи є необхідною умовою в процесі становлення громадянина України, формування повсякденних навичок у молодших школярів як усвідомлених громадянів своєї держави. Однак багато питань з приводу формування громадянської компетентності в здобувачів початкової освіти залишаються відкритими, тому вони потребують подальших наукових праць, пошуку нових ідей шляхом психолого-педагогічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барабус А. А., Васютіна Т. М. Структура громадянської компетентності особистості та підходи до її формування у педагогічній теорії і практиці. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 31 березня – 2 квітня. 2021. С. 14–20.
2. Грицай С. М. Формування громадянської компетентності учнів – важлива складова демократизації освіти. *Інноваційні технології розвитку особистісно – професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет – конференції, 24 травня 2018. С. 11–15.
3. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз : навчальний посібник / за ред. А. М. Круглашова, Н. Ю. Ротар, І. В. Цікул. Чернівці, 2022. С. 54–56.
4. Державний стандарт початкової освіти від 24 липня 2018. № 688. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21. 12. 2023).
5. Ілійчук Л. В., Вережак Л. В. Формування громадянської компетентності учнів: сучасні підходи та досвід упровадження в умовах НУШ. *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 2021. № 4. С. 104–107.
6. Концепція НУШ. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 21.12.2023).
7. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GRO MADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf> (дата звернення:21.12.2023).
8. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога Нової Української школи. *Вісник післядипломної освіти*. 2019. В. 8(37). С. 74–83.
9. Магдич Т. П. Аналіз сутності «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. 2020. (28). С. 77–81.
10. Матусевич Т. І., Колесник Л. О. Розвиток громадянської компетентності в рамках концепція НУШ: сучасні виклики для педагогічної освіти. *Філософія освіти*. 2019. № 2(25). С. 240–248.
11. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 01 липня 2022. № 463.IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46320?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C#Text> (дата звернення: 21. 12. 2023).
12. Рацун А. Б., Рацун О. А. Формування громадянської компетентності як інтегрованої якості особистості майбутнього вчителя. *Вісник Черкаського університету*. 2009. В. 166. С. 156–161.
13. Рудницька Н. Ю., Шанскова Т. І., Коновальчук І. М. Формування громадянської компетентності учнів початкових класів в умовах становлення нової української школи. *Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. В. 57. Т. 2. С. 285–292.
14. Сергієнко Н. В. Формування громадянської компетентності учнів на уроках трудового навчання і технології. *Формування громадянських компетентностей фахівця нової генерації* : збірник за матеріалами Всеукр. науково-практичної конференції, 15.05. Лисичанськ, 2019. С. 120–123.

REFERENCES:

1. Barabus A. A., Vasiutina T. M. Struktura hromadianskoi kompetentnosti osobystosti ta pidkhody do yii formuvannya u pedahohichnii teorii i praktytsi. *Psykhologo-pedahohichni problemy vyshchoi i serednoi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoriia i praktyka* : materialy V Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii, 31 bereznia – 2 kvitnia. 2021. S. 14–20.
2. Hrytsai S. M. Formuvannya hromadianskoi kompetentnosti uchniv – vazhlyva skladova demokratyzatsii osvity. *Innovatsiini tekhnolohii rozvytku osobystisno – profesiinoi kompetentnosti pedahohiv v umovakh pislidiadyploinoi osvity* : materialy II Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi internet – konferentsii, 24 travnia 2018. S. 11–15.
3. Hromadianska osvita v umovakh bezpekovykh vyklykiv i zahroz : navchalnyi posibnyk / za red. A. M. Kruhlyashova, N. Yu. Rotar, I. V. Tsikul. Chernivtsi, 2022. S. 54–56.
4. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity vid 24 lypnia 2018. № 688. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 21.12.2023).
5. Iliichuk L. V., Verezhak L. V. Formuvannya hromadianskoi kompetentnosti uchniv: suchasni pidkhody ta dosvid uprovadzhenia v umovakh NUSH. *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 2021. № 4. S. 104–107.
6. Kontseptsiia NUSH. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (data zvernennia: 21.12. 2023).
7. Kontseptsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf> (data zvernennia: 21.12.2023).
8. Kravchynska T. S. Formuvannya hromadianskoi kompetentnosti pedahoha Novoi Ukrainskoi shkoly. *Visnyk pislidiadyploinoi osvity*. 2019. V. 8(37). S. 74–83.
9. Mahdych T. P. Analiz sutnosti «hromadianska kompetentnist» u systemi psykhologo-pedahohichnykh i linhvodydaktychnykh katehorii. *Innovatsiina pedahohika*. 2020. (28). S. 77–81.

10. Matushevych T. I., Kolesnyk L. O. Rozvytok hromadianskoi kompetentnosti v ramkakh kontseptsii NUSh: suchasni vyklyky dlia pedahohichnoi osvity. *Filosofia osvity*. 2019. № 2(25). S. 240–248.

11. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01 lypnia 2022. № 463.IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46320?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C#Text> (data zvernennia: 21.12.2023).

12. Ratsul A.B., Ratsul O.A. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti yak intehrovanoi yakosti osobystosti maibutnoho vchytelia. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. 2009. V. 166. S. 156–161.

13. Rudnytska N. Yu., Shanskova T. I., Konovalchuk I. M. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv pochatkovykh klasiv v umovakh stanovlennia novoi ukrainskoi shkoly. *Mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2022. V. 57. T. 2. S. 285–292.

14. Serhiienko N. V. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv na urokakh trudovoho navchannia i tekhnolohii. *Formuvannia hromadianskykh kompetentnosti fakhivtsia novoi heneratsii* : zbirnyk za materialamy Vseukr. naukovo-praktychnoi konferentsii, 15.05. Lysychansk, 2019. S. 120–123.